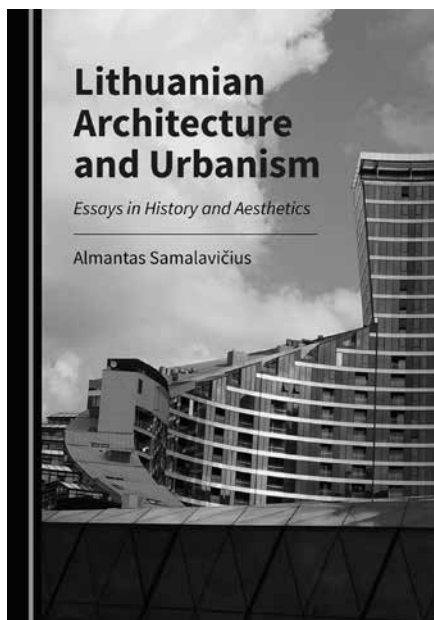

<https://doi.org/10.24101/logos.2019.23>

Gauta 2019 02 22

Almantas Samalavičius
LITHUANIAN ARCHITECTURE
AND URBANISM
Essays in History and Aesthetics

Newcastle upon Tyne:
Cambridge Scholars Publishing, 2019. 195 p.
ISBN 978-1-5275-2228-2

ARNOLDAS GABRĖNAS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

APIE LIETUVOS ISTORINĘ ARCHITEKTŪRĄ IR NAUJUS MIESTŲ POKYČIUS

About Lithuanian Historical Architecture
and New Urban Changes

SUMMARY

The review discusses the book by professor Almantas Samalavičius "Lithuanian Architecture and Urbanism: Essays in History and Aesthetics" published in United Kingdom. The reviewer analyzes what essential problems and in what way the author discusses, and also sheds light on historical and cultural dimension with which the author of the book approaches his subjects. Reviewer stresses author's critical attitude toward urban development of Lithuanian cities (especially Vilnius) during last three decades and analyzes his critical view of concentration of high-rise buildings on Konstitucijos Avenue in Vilnius as well as vertical development of central urban zones. The aesthetic erosion of Vilnius cityscape as presented by the book's author is discussed. The reviewer concludes that the author of the book shares some conceptual attitudes with humanistic concept of the city offered by American urban historian and critic Lewis Mumford.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos architektūra, barokas, miestovaizdis, viešosios erdvės.

KEY WORDS: Lithuanian architecture, Baroque, cityscape, public spaces.

SANTRAUKA

Recenzijoje aptariama Anglijoje išleista profesorius Alanto Samalavičiaus knyga „Lietuvos architektūra ir urbanistika“, apibūdinamos pagrindinės autoriaus keliamos problemos ir pateikiama jų analizė. Išryškinama istorinė tyrimų dimensija bei kultūrologinis požiūris į baroko architektūrą Lietuvoje. Recenzentas pabrėžia kritišką autoriaus požiūrį į pastarųjų dešimtmečių urbanistinės raidos tendencijas Lietuvoje, analizuoja neigiamą požiūrį į aukštybinių pastatų koncentraciją Vilniuje Konstitucijos prospekte bei besaikį aukštūgumo didinimą Vilniaus miesto centrinėje zonoje. Atkreiptas dėmesys į skaudžią problemą – miestovaizdžio estetinę eroziją. Recenzijoje konstatuojama, kad knygos autoriaus požiūris artimas amerikiečių urbanistikos istoriko ir kritiko L. Mumfordo humanistinei miesto koncepcijai.

Profesorius Almantas Samalavičius yra turbūt daugiausiai tarptautiniu mastu knygų ir atskirų straipsnių paskelbęs lietuvių menotyrininkas, tyrinėjantis įvairius architektūros bei urbanistikos, taip pat architektūros estetikos aspektus. 2011 m. JAV leidykla *Wipf and Stock (Resource Publications)* išleido jo knygą *Idėjos ir struktūros (Ideas and Structures: Essays in Architectural History)*, kurioje architektūros reiškinių tyrimui pritaikytas idėjų istorijos požiūris. 2017 m. Anglijoje pasirodė jo parengta akademinė pokalbių su garsiais įvairių pasaulio šalių architektais, urbanistais, filosofais, sociologais, antropologais knyga, pavadinta *Permaštant modernybę ir dirbtinę aplinką (Rethinking Modernism and the Built Environment)*, o šiemet vėl Anglijoje išleista naujausia profesoriaus mokslo tyrimų knyga *Lietuvos architektūra ir urbanistika: istorijos ir estetikos esė*, kurioje publikuojami dvylika straipsnių, kuriuose analizuojami įvairūs architektūros ir pastarųjų dešimtmečių (t. y. posovietinio laikotarpio) urbanistinės raidos ir jos problemų klausimai. Nors ši knyga nėra labai didelė – ją sudaro apie 200 puslapių teksto su iliustracijomis, – ji išties plati aprėpiamų temų ir nagrinėjamų problemų požiūriu. Kaip teigia autorius knygos pratarmėje, ji buvo rašoma daugelį

metų, kol įgavo knygos formatą. Galima pridurti – seniausias šioje knygoje skelbiamas straipsnis buvo parengtas dar 2000 m. ir paskelbtas Pizos universiteto žurnale Italijoje. Jis skirtas išskirtinio septynioliktojo amžiaus Lietuvos baroko architektūros objekto – Vilniaus šventųjų Petro ir Povilo bažnyčios – architektūros ir vidaus dekoru analizei. Straipsnis parašytas jau po to, kai Lietuvoje buvo išleista dviejų tyrinėtojų – dr. Stasio Samalavičiaus ir Alanto Samalavičiaus – monografija apie šį baroko architektūros paminklą. Jame pateiktas šios barokinės bažnyčios vertinimas atsižvelgiant į tuos duomenis, kurie tuo metu buvo ištyrinėti. Įdomu ir prasminga, kad po tam tikro laiko tyrinėtojas vėl grįžo prie baroko architektūros temos. Tad angliškai parašytoje knygoje skaitytojas gali rasti keturis išsamius straipsnius, kuriuose nagrinėjama LDK (daugiausia Vilniaus miesto) baroko architektūra. Galima sakyti, kad prof. A. Samalavičius įvairius jos aspektus aptaria per kultūros ir idėjų istorijos prizmę: jam rūpi ne tiek atskirų statinių istorijos ar dekoravimo faktai, kiek net unikalų kultūrinį baroko epochos reiškinį, susiformavusį Lietuvos teritorijoje. Atskiras straipsnis yra skirtas ir viso Vilniaus baroko paveldo aptarimui ir vertinimui.

Šie skyriai turėtų sudominti užsienio architektūros istorikus, analizuojančius baroko architektūros reiškinius ir objektus. Šiai temai skirtuose skyriuose vis dėlto galima pasigesti kai kurių itin reikšmingų lietuviškojo baroko architektūros objektų, pavyzdžiui, Pažaislio vienuolyno, išsamesnio aptarimo. Galbūt ši trūkumą galima paaiškinti tuo, kad knyga vis dėlto ne monografija, o mokslo straipsnių ir studijų rinkinys, todėl visų architektūros objektų ir reiškinių aprėpti autorius turbūt ir nesiekė.

Nors šioje knygoje akcentuojama Vilniaus baroko paveldo reikšmė, nė kiek ne mažiau, o gal net daugiau, dėmesio skiriama ne tik Lietuvos architektūros istorijai, bet ir ankstesnių (gotikos) ir vėlesnių laikotarpių (klasicizmo ir modernizmo) architektūros tyrimui. Pavyzdžiui, paskutiniame šio rinkinio straipsnyje rašoma apie tai, kaip Lietuvoje buvo suprantama architektūros proporcijų teorija. Autorius aprašo, kaip formavosi proporcijų samprata Vakarų Europos architektūros teorijoje, išryškina antikos architekto Vitruvijaus indėlių bei aiškinasi, kaip lietuvių architektūros istorikai interpretavo proporcijų reikšmę architektūroje. Prof. Samalavičius gana kritiškai vertina vieną iš nedaugelio lietuviškų knygų, kuri skirta proporcijos ir mastelio klausimams, pateikia nemažai pastabų dėl prof. Juozo Palaimos vadovėlio *Harmonija architektūroje* (200), kuris, kaip jis teigia, pateikia supaprastintą ir paviršutinišką sudėtingų ir kartais labai painių proporcijų problemų aiškinimą. Reikia pasakyti, kad tokių mokslo publikacijų Lietuvoje beveik nėra, kadangi autoriaus kritiškai vertinama J. Palaimos

knyga yra aukštosioms architektūros mokykloms skirtas vadovėlis, o ne mokslo tyrimų monografija. Architektūros proporcijų klausimas yra įdomus ne tik istoriniu požiūriu – juk ir dvidešimtajame amžiuje garsūs Europos architektai gilinosi į šias temas. Galima prisiminti, kad ir garsųjį modernųjų laikų architektą Le Corbusier, kuris ne tik tapo turbūt garsiausiu moderniosios architektūros teoretiku, bet ir parašė knygą apie architektūros modulį. Ji dar sovietmečiu labai domino architektus, taip pat ir lietuvių kūrėjus, kurie dažniausiai skaitė rusišką knygos vertimą. Šiek tiek gaila, kad prof. Samalavičius Le Corbusier proporcijų teorijos šiame skyriuje neaptaria, o architektūros tyrinėtojai iki šiol ginčijasi, ar jis iš tiesų atrado kažką naujo, ar labai primygtinai skelbė klaidingas tiesas, aiškindamas, kad egzistuoja teorinis raktas į tobulos architektūros proporcijas. Skaitant autoriaus argumentus šiame skyriuje norisi tikėtis, kad prie šito architekto profesijai reikšmingo klausimo jis dar sugrįš kitose knygose ar straipsniuose.

Be architektūros istorijai ir estetikai skirtų penkių skyrių, didesnę knygos dalį sudaro septyni straipsniai, kuriuose rašoma apie architektūrinius ir urbanistinius Vilniaus pokyčius posovietiniu periodu, kai planinę ekonomiką pakeitė rinkos ekonomika ir prasidėjo naujas sostinės fizinės plėtros laikotarpis.

Akivaizdu, kad knygos autorių, be visų kitų dalykų, domina miestovaizdžio ir viešųjų erdvių meninės ir estetiškos transformacijos temos. Nors 2017 m. buvo išleista A. Samalavičiaus knyga *Nuo nekropolio iki akropolio: Vilniaus miestovaizdžio metamorfozės*, kurioje autorius išdės-

tė savo požiūrį į Vilniuje vykstančius naujos urbanistinius procesus (galima pagrįstai sakyti jo požiūris yra gana kritiškas ir architektų, ir plėtotojų, ir miesto valdžių atžvilgiu), tarptautinei auditorijai skirtoje knygoje toliau analizuojami estetiniai miestovaizdžio pokyčiai, ypač Vilniaus mieste. Gaila, kad knygos autorius plačiau neaptaria ir nelygina procesų, vykstančių sostinėje ir kituose Lietuvos didmiesčiuose, todėl jo tyrimas daugiausia susijęs su Vilniaus miesto pasikeitimo problemomis. Kaip ir anksčiau knygoje, taip ir šioje autorius pabrėžia, kad atsakomybė už nevykusias transformacijas tenka naujų statybų plėtotojams ir architektams profesionalams. Galima pridurti, kad ir architektai ne visuomet sutaria dėl tokios itin sparčios plėtros rezultatų. Kai kurias nuomones, pavyzdžiui, pastaruosiu metu labai aktyvaus architekto Gintaro Čaikausko, autorius šioje knygoje vertina palankiai.

Verta atkreipti dėmesį, kad knygos autoriui vienodai svarbūs ir architektūros, ir urbanistikos klausimai. Daugiausia analizuojamos Lietuvos sostinės urbanistinės problemos, labiausiai išryškėjusios nuo sovietmečio pabaigos iki dabartinių dienų, kai perėjome prie rinkos ekonomikos ir, pakilus ekonomikai, prasidėjo masinių statybų bumas.

Daug dėmesio ir šioje knygoje tyrinėtojas skiria naujojo Vilniaus centro problemoms, kritiškai vertina ir analizuoja aukštybinių statinių sancaupą Neris pakrantėje, kurią kai kurie autoriai (A. Mačiulis ir kt.) yra aiškinę remdamiesi „architektūros kalvų“ koncepcija. Prof. Samalavičius labai kritiškai vertina pačią „architektūros kalvų“ koncepciją,

kuri, jo įsitikinimu, neturi jokio rimto teorinio pagrindo ir lemia miesto aukštųjų beatodairišką didinimą centrinėje miesto dalyse, ypač Konstitucijos prospekto priegose. Autorius tvirtina, jog dėl labai didelės, menkai koordinuotos ir neharmoningos statinių sancaupos naujajame Vilniaus centre labai nukentėjo ne tik sostinės vaizdas ir panoramos, bet ir kultūrinis miesto tapatumas. Profesoriaus nuomone, tai labai rimtas miestovaizdžio destrukcijos etapas, būdingas posovietinio laikotarpio vertybinei ir estetinei sumaiščiai bei didelei finansinio kapitalo įtakai, dėl kurios miesto plėtros procesai tapo sunkiai suvaldomi. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad apie Vilniaus miesto plėtros problemas kritiškai rašė ir kiti autoriai, taip pat ir urbanistai. Iš tiesų Vilniaus naujojo centro plėtra yra labai problemiška, nėra jokios bendros koncepcijos ir sutarimo. Apie tai kritiškų pastabų yra išsakę ir mieste daug projektuojantys žymiausi architektai. Todėl galima pasakyti – kritiškų nuomonių yra, tačiau nėra tvirtos, ilgalaikės miesto valdžios politikos ir valios, sutarimo, kiek svarbus yra kultūros paveldas ir jo suformuotas miesto tapatumas.

Remdamasis garsaus amerikiečių architektūros kritiko ir miestų istoriko Lewiso Mumfordo darbais (prisimintina, kad Lietuvoje apie Mumfordo miesto koncepciją keliuose knygose rašė ir filosofas Leonidas Donskis), knygos autorius itin kritiškai vertina „greitkelio įsigalėjimą“ Vilniaus miesto centre, aptardamas, kaip didžiulis kelių intensyvaus eismo juostų Konstitucijos prospektas neleidžia sukurti miesto centro atmosferos ir tiesiog „žudo“ šiame rajone supro-

jektuotas viešasis erdves. Pasak knygos autoriaus, Europos aikštė, nepaisant gana vykusių viešosios erdvės architektūrinės struktūros, pasmerkta būti tik tarpu tarp aukštybinių komercinių pastatų, bet ne gyvybinga viešąja erdve, kadangi čia viską gožia greitkelio gausmas.

Keliuose knygos skyriuose autorius išsamiai analizuoja Vilniaus viešųjų erdvių problemas jas gausiai iliustruodamas savomis nuotraukomis. Gaila, kad daugelis iliustracijų (išskyrus keletą) nėra datuotos, todėl nelengva susigaudyti, ar tai ankstesnės viešosios erdvės vaizdas, ar dabartinis. Galima pridurti, kad nepaisant sudėtingos viešųjų erdvių būklės Vilniuje, tam tikrų teigiamų pokyčių esama. Pavyzdžiui, vykdomi daug diskusijų sukėlę skvero prie Pylimo gatvės priešais Reformatų bažnyčią rekonstrukcijos darbai, atnaujinamos ir kitos vietos. Nors autorius gana kritiškai žvelgia į Lukiškių aikštės pertvarkymo „epopėją“, kai buvo sužlugdyta daugybė architektūrinių konkursų (šia tema, beje, nemažai rašė prof. Rimantas Buivydas), tačiau dabartinis aikštės vaizdas, nors ir keliantis diskusijas, yra geresnis nei nuolatos apleista ir pusiau demontuota buvusi Lenino aikštė, kokią ją matėme nuo sovietmečio pa-

baigos. A. Samalavičius išsamiai analizuoja ir kitas viešųjų erdvių problemas – svarsto, kaip „veikia“ ar „neveikia“ jose įpaminklinti simboliai, ar paisoma istorinio-urbanistinio konteksto, taip pat analizuoja dabar labai aktualius kolektyvinės atminties išsaugojimo ir meninio įprasminimo klausimus.

Neabejoju, kad ši įdomi ir vertinga mokslinė knyga sulauks užsienio skaitytojų bei tyrinėtojų susidomėjimo ir bus naudinga visiems tiems mokslininkams, kurie tyrinėja Rytų Europos ir ypač Baltijos kraštų architektūrą ir urbanistiką, turinčią savo istoriją ir kultūrinę specifiką. Tačiau taip pat manyčiau, kad ji gali būti ne mažiau įdomi ir Lietuvoje studijuojantiems būsiamiems architektams (itin kai padaugėjo studijuoti atvykstančių iš užsienio). Nors prof. A. Samalavičius nemažai knygų ir straipsnių publikuoja Lietuvoje, šioje knygoje yra daug vertingų ir svarbių, skaitytojams kol kas nežinomų išvalgų, vertinimų bei įdomių, gal net intriguojančių interpretacijų. Tad knygos turinys turėtų sudominti ir architektūros mokslininkus, ir šito meno profesionalus, taip pat ir tuos, kurie ketina tapti profesionaliais architektais ir urbanistais.